

39. Ульяновський В. І. Василь Біднов / В. І. Ульяновський // УІЖ. – 1992. – № 10-11. – С. 80.

40. Цимлякова І. М. До біографії Д. І. Яворницького / І. М. Цимлякова // Грані. – 2005. – № 5 (43), сентябрь-октябрь. – С. 37–40.

41. Чабан М. Любов Біднова (портрет на тлі епохи) / М. Чабан // Січеславщина (краєзнавчий альманах). – 1998. – Вип. 2.

42. Чабан М. П. Діячі Січеславської «Просвіти» (1905–1921). Бібліографічний словник: наукове видання / М. П. Чабан. – Д., 2002. – С. 108–114.

43. Чабан М. П. Самійленко Віталій Миколайович / М. П. Чабан // електронний ресурс: <http://ruthenos.org.ua/HTML/Pusmen/samij.html>

44. Яценко В. Я. Еволюція владних структур Катеринослава у 1917 р. / В. Я. Яценко // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Д., 1998. – Вип. 1. – С. 164–170.

Надійшла до редколегії 05.11.2010

УДК 929 Гесберг

І. О. Кочергін

Національний гірничий університет

В ЕПІЦЕНТРИ ГРОМАДСЬКОГО СЛУЖІННЯ. ГЕСБЕРГ КОСТЯНТИН ДМИТРОВИЧ

Висвітлюються основні віхи життєдіяльності громадського та державного діяча Катеринославської губернії Костянтина Дмитровича Гесберга.

Ключові слова: земство, управа, гласний, комісар, революція, Перша світова війна.

Освещены основные вехи жизнедеятельности общественного и государственного деятеля Екатеринославской губернии Константина Дмитриевича Гесберга.

Ключевые слова: земство, управа, гласный, комиссар, революция, Первая мировая война.

The main marks of the life and activity of public and state figure Kostjantyn Dmytrovych Gesberg are illustrated in this article.

Key words: zemstvo, uprava, glasniy, komisar, revolution, The First World War.

Ім'я Костянтина Дмитровича фон Гесберга мало відоме не лише пересічному мешканцю Придніпровського краю, але й історичній науці. Науковці і краєзнавці не жалували своєю увагою цю постать, яка хоча й не належить до видатних і знакових діячів, але в перші два

десятиліття ХХ ст. була відомою в усій Катеринославській губернії. К. Д. фон Гесберг очолював або був попечителем декількох громадських установ, підтримував стосунки з багатьма визначними діячами початку ХХ ст., у тому числі з Д. І. Яворницьким, у часи буржуазної революції 1917 р. стояв на чолі Тимчасового виконавчого комітету громадських організацій, який представляв на Катеринославщині Тимчасовий уряд.

У наявній історіографії К. Д. Гесберг присутній фрагментарно. Його згадують переважно в контексті революційних подій 1917 р. [3; 5, 6; 15; 62]. Лише в одній публікації він згаданий як земський діяч [60]. Нещодавно з'явилася розвідка, повністю присвячена цій поєому неординарній особистості [17].

Костянтин Дмитрович фон Гесберг народився в родині Дмитра Антоновича і Надії Євстафіївни фон Гесберг 28 (16 за ст. ст.) вересня 1865 р. [54, арк. 36].

Його батько, колезький асесор Дмитро Антонович фон Гесберг¹ у 1886 р. володів маєтком площею 251 дес. землі, який розташовувався в Новомосковському повіті [8, арк. 6 об.]. Як видно з кількості землі, Гесберги не належали до заможних дворянських родин. Отже, єдиною перспективою для Костянтина Гесберга була служба. Внаслідок ліберальних реформ 1860-70-х рр. дворяни невеликого достатку отримали широкий спектр вибору: від державної служби до земської.

Спочатку К. Д. фон Гесберг нетривалий час служив у Новомосковській дворянській опіці. 30 жовтня 1889 р. був прийнятий на службу в опіку канцелярським службовцем 2-го розряду [33]. У 1890 р. він отримав перший розряд. Потім звільнився і знову був прийнятий на роботу 16 березня 1891 р. [34]. Зі службою в опіці Костянтин Дмитрович розпрощався, коли увійшов до складу земських установ.

Земську діяльність К. Д. фон Гесберг розпочав у Новомосковському повітовому земстві у 1891 р. На бенкеті на честь ювілею земської діяльності К. Д. Гесберга, який відбувся у жовтні 1916 р., він згадував, що 25 років тому, коли вперше з'явився в Новомосковському повітовому земстві, він непокоївся, чи вистачить уміння і сил, щоб виконати прийняті на себе зобов'язання. «Я, – сказав він присутнім, – взявся за роботу зі страхом і хвилюванням» [25].

Буквально з перших років діяльності в ранзі повітового гласного К. Д. фон Гесберг зарекомендував себе. Новомосковське повітове земство висловило йому свою довіру обранням в члени повітової

¹ Дмитро Антонович фон Гесберг у 1874 р. увійшов до складу Новомосковського повітового у селянській справі присутствія в якості обов'язкового члена від дворян [53, арк. 13]. У 1883 р. був гласним Новомосковського повітового земського зібрання, а також почесним мировим суддею Новомосковського повіту [44, с. 4, 66].

земської управи. Як член управи, колезький реєстратор К. Д. Гесберг завідував земською касою. Перебуваючи в управі, постійно приймав різні суми, які надходили до каси, і витрачав їх у межах кошторису, затвердженого земським зібранням, слідкував за веденням рахунків в управі; розпоряджався земськими митавнями, які не вимагали колегіального засідання управи. Також мав у своєму відомі місцеву земську лікарню, арештантське приміщення і паромну переправу [32, с. 4-5].

Окрім земських справ К. Д. Гесберг жваво цікавився сільським господарством. Хоча землі в нього було небагато, він був активним членом Новомосковського товариства сільських господарів, регулярно відвідуючи засідання цієї громадської організації [14, с. 9, 32, 45]. За даними Новомосковської повітової земської управи на 1907 р., він володів маєтком площею 155 десятин [59, с. 202-203]. Отже, діяч не належав до великих землевласників, тому чимало часу віддавав громадським справам. У 1893 р. К. Д. фон Гесберг увійшов до ще однієї установи – Новомосковської санітарно-виконавчої комісії, членом якої він був затверджений губернатором улітку 1893 р. [35].

Нарешті, у 1900 р. Новомосковське повітове земство обрало К. Д. Гесберга до числа губернських гласних. Першого грудня 1900 р. новообраний гласний прийняв присягу і увійшов у коло діячів губернського земства [36, с. 5]. На цій першій для нього сесії К. Д. Гесберг був одним з активних гласних. На засіданні 5 грудня 1900 р. він виконував обов'язки секретаря зібрання і доволі успішно [36, с. 66]. В подальшому губернське зібрання ще не раз обирало його секретарем: першого грудня 1902 р. [37, с. 4] і сьомого грудня 1903 р. [38, с. 2].

З часів роботи в Новомосковському повітовому земстві помітно було бажання К. Д. Гесберга працювати у виконавчому органі земства – управі. Увійшовши до губернського земського зібрання, він на першій же сесії виставив свою кандидатуру в члени губернської земської управи [36, с. 207, 208]. Однак він не зміг набрати достатньої кількості голосів, що й не дивно, оскільки в губернському земстві було доволі досвідчених гласних. Лише через три роки Костянтину Дмитровичу вдалося реалізувати своє бажання. 20 грудня 1903 р. його обрали членом губернської управи [38, с. 164]. В ті часи головою управи був земляк К. Д. Гесберга М. В. Родзянко, який ставився до своїх обов'язків дуже серйозно і вимагав такого самого ставлення до роботи від інших членів управи. Він не терпів інакодумства й непрофесіоналізму. Судячи з того, що К. Д. Гесберг втримався на роботі, М. В. Родзянко цінував його. На 40-й сесії ревізійна комісія здійснила перевірку бухгалтерії, за яку відповідав К. Д. Гесберг, і знайшла її стан зразковим. Член комісії І. К. Абаза пропонував зібранню висловити вдячність члену управи, що й було зроблено [39, с. 129].

У наступні роки земська діяльність К. Д. Гесберга була пов'язана з управою. У грудні 1906 р. [40, с. 138] і грудні 1909 р. його знову обрали до складу губернської управи.

Про якусь бурхливу активність К. Д. Гесберга на сесіях губернського земства говорити не доводиться. Він виступав рідко. Наприклад, 18 грудня 1910 р. член управи К. Д. Гесберг підтримав клопотання Верхньодніпровського повітового земства про спорудження залізобетонного мосту на землі Верхньодніпровської сільськогосподарської школи між селами Комісарівка та станцією Ерастівка [41, с. 264]. Як наслідок, на 1911 р. земство виділило на цей проект 8230 крб.

Відзначимо, що К. Д. Гесберг належав до непоступливих членів управи, тому підтримка пропозиції Верхньодніпровського земства виглядає чимось винятковим. Не був він таким поступливим щодо прохань Обласного музею ім. О. Поля. У листах до Д. І. Яворницького відомі діячі В. І. Строменко² і М. Г. Сластіон³ не по-доброму згадували К. Д. Гесберга. «Я цікавився нашим земським губернським зібранням, – писав 20 лютого 1909 р. Василь Строменко, – особливо дебатами про музей. Добряче ви питання про музей провели, тільки Гесберг щось все закидав про звіт та інше. Звідкіля ця його опозиція походить?» [10, с. 542-543]. 20 вересня 1909 р. секретар музею М. Сластіон писав, що прохав губернську управу заасфальтувати тріщину біля музею, але «губернська земська управа в особі ярого опонента фон Гесберга (за словами старшого інженера Катеринославської губернської земської управи О. Ф. Долежала), відмовила» [10, с. 477]. Така позиція К. Д. Гесберга стосовно прохань музейних співробітників може свідчити про те, що його стосунки з керівництвом Обласного музею ім. О. Поля на певному етапі, на жаль, не склалися.

Судячи з інших фактів, можна стверджувати, що діяльність К. Д. Гесберга цінувалася. Наприклад, 19 грудня 1911 р. губернське земство висловило вдячність К. Д. Гесбергу за плідну роботу як члену управи [42, с. 231].

З 1912 р. К. Д. Гесберг активізував громадську діяльність. Його голос стало частіше чути на сесіях губернського земства. Наприклад, 9 грудня 1912 р. він намагався пояснити губернським гласним, чому накопичуються значні недоїмки по губернській лікарні. Проблема полягала в тому, що міські товариства за новим законодавством могли не платити за лікування своїх членів. К. Д. Гесберг був переконливим, тому зібрання прийняло пропозицію управи зняти недоїмки

² Строменко Василь Іоанікійович (1880–?) – археолог, музейний працівник, живописець, громадський і політичний діяч, у 1903-04 рр. і 1908 р. працював хранителем Обласного музею ім. О. Поля.

³ Сластіон Микола Георгійович (1869/70–?) – службовець, музейний діяч, у 1906–1910 рр. працював секретарем і заступником Д. І. Яворницького.

за рахунок коштів губернського земства [43, с. 45-46]. В той же день обговорювалося питання можливості прийняття губернською лікарнею на лікарняню комісію новобранців для армії. Управа і К. Д. Гесберг як доповідач, захищаючи права населення губернії, користуватися лікарнею в першу чергу, виступили за впорядкування прийому новобранців, щоб не обтяжувати лікарів і не позбавляти населення права отримати лікарську допомогу. Однак гласний В. В. Малама⁴ висловився за цілковите сприяння заходам воїнського присутствія. Його підтримав голова зібрання М. П. Урусов.

Як наслідок, зібрання підтримало пропозицію В. В. Малами, віддавши перевагу у цьому питанні воєнному відомству над інтересами населення губернії [43, с. 51-52]. На наступних засіданнях земства К. Д. Гесберг послідовно відстоював інтереси мешканців губернії, які склали всю земську громаду. В засіданні 10 грудня він виступив за надання фінансової допомоги Зинцовому порту на Азовському морі в Маріупольському повіті для облаштування повноцінної лікарської дільниці. Необхідність її відкриття полягала в тому, що порт «потопав» від напливу моряків, які нерідко приносили із собою різні хвороби, від чого потерпало населення міста і повіту. Незважаючи на заперечення деяких гласних, доповідь управи була прийнята з умовою, що Маріупольське земство візьме на себе половину витрат по облаштуванню дільниці [43, с. 59].

Так само К. Д. Гесберг виступив на захист мешканців с. Бородаївка Верхньодніпровського повіту, які потерпали від заразних хвороб, що виникали від водяних випарів з котловини біля села. К. Д. Гесберг пропонував надати гроші для осушення і брукування вулиць села. Гласний В. Т. Беккер заявив, що це компетенція повітового земства, натякаючи, що в губернії подібних сіл багато. На це К. Д. Гесберг заявив, що «управа ставиться з однаковою симпатією до всіх сіл губернії. Бородаївка загрожує не лише нам (Катеринославська губернія. – *І. К.*), а й Полтавській губернії» [43, с. 178]. Зібрання підтримало клопотання управи і виділило кошти Верхньодніпровському земству.

Така жвава участь К. Д. Гесберга в обговоренні питань, які відносилися до санітарного та медичного захисту губернії, пояснюється тим, що в управі він тривалий час відповідав за санітарний відділ. У 1909 р. редакційно-ревізійна комісія губернського земства, проінспектувавши діловиробництво санітарного відділу управи, знайшла його у «цілковитому порядку». Такий самий висновок комісія зробила після огляду всіх відділень губернської лікарні. Незважаючи на де-

⁴Малама Володимир Володимирович – камер-юнкер двору Його Імператорської величності, предводитель дворянства Катеринославського повіту (1902–1917).

які недоліки, комісія відзначила суттєвий прогрес у покращенні загальної ситуації в останні роки. На думку членів комісії, такий стан речей був заслугою відповідального за санітарний відділ та губернську лікарню члена управи К. Д. Гесберга, якому пропонувалося висловити вдячність [47, с. 1528, 1629].

Окрім обов'язків члена управи, К. Д. Гесберг у 1909–1910 рр. був задіяний у підготовці і проведенні Обласної сільськогосподарської виставки. Він входив до Розпорядчого комітету, очолював інформаційну комісію, яка працювала з 11 серпня 1909 р., відповідав за організацію лекцій на виставці, а також курирував відділ «Земського самоуправління», який був представлений на виставці [61, с. 96, 98, 100, 116].

К. Д. Гесберг добре зарекомендував себе, його активність була помічена, наслідком чого стало його обрання до різних організацій, в яких були присутні земські представники. 3 жовтня 1912 р. він обраний представником від земства до складу Ради музею ім. О. Поля, з представниками якого ще зовсім недавно мав певні непорозуміння [43, с. 869]. 20 грудня 1912 р. губернське земство обирає К. Д. Гесберга представником до «Височайше» затвердженої комісії з перегляду лікарняно-санітарного законодавства [48, с. 1840]. Трохи пізніше, 27 січня 1915 р. він був обраний в члени опікунської ради Одеського навчального округу на три роки [11, с. 105].

Вінцем земської кар'єри К. Д. Гесберга стало обрання його на посаду голови губернської управи. За головування І. К. Абази Костянтин Дмитрович окрім своїх прямих обов'язків як член управи виконував ще й обов'язки товариша голови управи, тобто заміняв його у разі відсутності. На 47-й черговій сесії Катеринославського губернського земства І. К. Абаза відмовився балотуватися на посаду голови управи, тому постало питання про обрання нового голови. 20 грудня 1912 р. відбулися вибори, на яких жоден з кандидатів, чії прізвища були подані записками, не набрав переконливої більшості голосів⁵. Всі вони відмовилися балотуватися, тому вибори перенесли на надзвичайне зібрання. Наступним питанням було обрання членів губернської управи. Серед 13 претендентів були обрані п'ять: Н. Ф. Бурмейстер, К. Д. фон Гесберг, М. П. Мальцев, М. В. Буницький, В. Я. Яковлев. Виконуючим обов'язки голови управи зібрання обрало К. Д. Гесберга [43, с. 284]. Нарешті, 22 квітня 1913 р. на надзвичайному зібранні К. Д. Гесберга обрали головою губернської земської управи на постійній основі [48, с. 1844; 12, с. 1216].

Як голова управи, К. Д. Гесберг з 1 січня 1914 р. виконував наступний перелік обов'язків: завідування розпорядчим відділом із

⁵ Питання про балотування виносилося тричі. Найбільше голосів набирали К. Д. Гесберг і гласний від Павлоградського повіту С. Т. Нежмаков.

загальною реєстратурою і архівом, народною освітою, санітарним відділом і обласною санстанцією [48, с. 14].

Костянтину Дмитровичу довелося бути головою управи у складні часи. 1 серпня 1914 р. Російська імперія вступила у Першу світову війну. Тому до звичних обов'язків голови управи додалося безліч інших проблем. Незадовго до вступу Росії у війну, 30 липня 1914 р. було створено Катеринославський губернський комітет Всеросійського земства, головою якого став К. Д. Гесберг. Задачі комітету були такими: поставка в армію медикаментів, одягу, продовольства, допомога пораненим і військовополоненим [16].

К. Д. Гесберг, незважаючи на складнощі періоду, вправно виконував поставлені задачі. «Значна роль випала на долю губернського земства, – зазначалося в оглядовій статті П. Соколова, – в середині 1915 р. із постачання армії снарядами, візками, кирко-мотиками та іншим артилерійським та інтендантським обладнанням; ще раніше на губернське земство в особі голови губернської управи К. Гесберга була покладена велика справа постачання армії хлібом, у подальшому вже у 1916 р. передана земству і заготівля для армії худоби» [55, с. 1]. К. Д. Гесбергу відводили виняткову роль у постачанні армії. «Виконана робота з серпня 1915 р. до серпня 1916 р. з постачання армії хлібом, – писалося в Катеринославській земській газеті, – свідчить про виключну роль у цьому вповноваженого Міністра із землеробства голови управи К. Гесберга» [27, с. 2].

Роль К. Д. Гесберга в питанні постачання армії визнавалася не лише на місцях. У серпні 1916 р. головний уповноважений Всеросійського земського союзу князь Г. Є. Львов, визнаючи заслуги К. Д. Гесберга на цій посаді, надіслав вітальну телеграму з подякою за сумлінну роботу. У відповідь К. Гесберг надіслав телеграму, в якій зазначив, що «робота Земського союзу допоможе рідній армії привести країну до перемоги» [16].

Окрім обов'язків голови управи і земського комітету К. Д. Гесберг входив до складу Губернського земського опікунства ім. Графа Келлера. Головою опікунського комітету був член Державної Ради П. В. Каменський, а К. Д. Гесберг посідав місце товариша голови. Опікунство займалося доглядом нужденних, надавало допомогу сім'ям фронтовиків, організовувало культурно-просвітницькі заходи, допомагало забезпечувати армію всім необхідним, відправляло подарунки в діючу армію [2, с. 2].

Загалом питання продовольства було одним із найголовніших під час головування К. Д. Гесберга в управі. «Завдання постачання продовольства для населення губернії, – зазначав П. Соколов у нарисі до 50-річчя діяльності земства, – стало позачерговим у цьому році (1916 р. – *І. К.*), виконується організацією вповноваженого К. Д. Гес-

берга при губернському земстві як і постачання палива» [55, с. 1]. Питання продовольства К. Д. Гесбергу доводилося тримати завжди під контролем, щоб не спровокувати голодні бунти. 14 вересня 1916 р. він головував під час наради представників гірничозаводських продовольчих комітетів, де висловлював занепокоєння тим, що спостерігаються перебої з постачанням населення борошном, пропонував шляхи вирішення питання [49]. У вересні К. Д. Гесберг виїхав до Харкова на нараду уповноважених з продовольства південного району [18]. 25 вересня 1916 р. К. Д. Гесберг був присутній під час відкриття в Катеринославі магазину «Товариства споживачів земських службовців» [19]. 26 вересня 1916 р. у приміщенні губернської земської управи відбулася продовольча нарада під головуванням К. Гесберга щодо твердих цін на зерно і борошно [50], а півтора тижня потому – 7 жовтня 1916 р. відбувалася подібна нарада з приводу твердих цін на горюдину і цукор [51]. Такого роду наради, зустрічі, зібрання були типовими для періоду війни, яку сам К. Д. Гесберг, як і багато інших громадських діячів того часу, вважав другою вітчизняною.

Звісно, що не лише питання продовольства турбувало губернське земство і управу. Ще у 1914 р. земству було запропоновано висловитися щодо реформи фінансів, яку готувало Міністерство фінансів і Міністерство внутрішніх справ. До 50-ї чергової сесії Катеринославська губернська управа підготувала доповідь, в якій, розглянувши пропонований проект, висловилися щодо нього так: «Законопроект немовби ліквідує губернське земство, зовсім не рахуючись ні з його правом обкладання нерухомого майна нарівні з повітовим земством, ні з його фінансовими потребами. Складне питання, яке останнім часом загострилося, у взаємовідносинах губернського і повітових земств, яке виникло, переважно, на ґрунті збіднення земських фінансів, не лише не вирішується законопроектом, але без сумніву ще більше затемнюється. Законопроект йде врозріз з усім досвідом земств» [12, с. 161]. Губернська управа просила земське зібрання підтримати земство в обговоренні законопроекту в Державній Раді і Державній Думі.

Катеринославське губернське земство і особисто голова управи К. Д. Гесберг доволі часто залучали до вирішення нагальних питань, які стояли перед земством, своїх представників у вищих державних структурах: члена Державної Ради, представника земства від Маріупольського повіту П. В. Каменського, членів Державної Думи М. М. Алексеєнка і М. В. Родзянка. У квітні 1916 р. К. Д. Гесберг надіслав голові Державної Думи М. В. Родзянку телеграму, в якій зазначав, що «губернська управа вірить, ... що єднання народних обранців з місцевими громадськими силами, настільки усталене в час випробувань, послужить запорукою остаточної перемоги і прийдешнього

відродження батьківщини для великого і славного майбутнього» [18]. Подібна тональність відчувається ще в одній телеграмі, яка була надіслана К. Д. Гесбергом голові Державної Думи М. В. Родзянку з приводу 50-річчя Катеринославського губернського земства: «В епоху найбільшого напруження народних сил ... *ваш голос (курсів І. К.)* в Державній Думі та інших урядових установах є надійною запорукою, що робота нашого земства ... буде ще більш плідною» [58].

Не забував К. Д. Гесберг і про освіту. Щоправда, в умовах війни управа і земство намагалися використовувати освіту задля підйому патріотичних почуттів мешканців губернії. У 1916 р. губернська управа вирішила влаштувати по всій губернії так звані народні читання задля «прилучення населення губернії до вірного розуміння сучасних подій і всіх обставин, які виникли у зв'язку із війною, познайомити його із загальними і спеціальними знаннями» [56, с. 3]. Читання планували розпочати 1 серпня 1916 р. На нараді з питань облаштування народних читань К. Д. Гесберг наголосив, що: «Питання про облаштування народних читань серйозне і вирішувати його треба обережно ... більшу частину коштів на облаштування народних читань відпускаться Міністерством народної освіти ... читання принесуть безсумнівну користь» [56, с. 4]. У цьому питанні губернську управу підтримали всі повітові земські управи.

По суті йшлося про ідеологічну обробку населення в умовах, коли піднімалися ціни на продовольство і предмети першої необхідності, гинули близькі і рідні, поширювалися невдоволення самодержавством і чутки щодо необхідності миру тощо. Тому керівництво імперії, місцева державна влада і губернське земство чудово розуміли, що для збереження спокою треба заспокоїти народ, так би мовити, хлібом і словом.

Задля можливості проведення широкої агітації потрібно було облаштувати багато приміщень. На нараді з питань народної освіти було підняте питання спорудження так званих «Народних домов». Відомий освітянин І. Я. Акініф'єв виступив за будівництво подібних домів. К. Д. Гесберг міркував щодо того, кому будуть підпорядковуватися ці дома. Він вважав, що «народні дома, споруджені кооперативами при підтримці земства, (повинні. – *І. К.*) перебувати у віданні кооперативів, але в управлінні домів мають брати участь і представники земства» [57]. На нараді вирішили, що питання треба винести на наступну сесію губернського земства.

Влаштування народних читань належало до галузі позашкільної освіти, якій в часи війни приділялася особлива увага. У 1916 р. відділ народної освіти губернської управи під головуванням К. Д. Гесберга разом з представниками губернського і повітового земств розробляли плани заходів, необхідних для розвитку позашкільної освіти [27, с. 3].

Певною мірою до питань освіти можна віднести і проблему соціалізації учасників війни, які втратили працездатність, тобто стали інвалідами. 14 листопада 1916 р. К. Д. Гесберг був присутній на освяченні навчально-ремісничого Будинку-притулку для воїнів-інвалідів 2-ї Вітчизняної війни. Інвалід Д. Червонний звернувся до К. Гесберга, дякуючи йому і земству, яке відгукнулося на їх безвихідне становище і відкрило будинок, де інваліди можуть навчитися якомусь ремеслу [31].

Якщо розглядати діяльність К. Д. Гесберга як земського діяча, то найбільш яскраво він проявив себе саме під час головування в губернській земській управі в період Першої світової війни. Всі його дії були спрямовані на те, щоби Російська імперія перемогла в цій війні, своїми енергійними діями він не дав розвинутися кризі в продовольчому питанні, тримав на контролі громадську думку, турбувався про соціалізацію нужденних, які могли стати вибуховим матеріалом під час можливих заворушень.

Не дивно, що вищі управлінські кола у верхах і на місцях, а також інтелігентна громадськість губернії підтримували дії К. Д. Гесберга і з вдячністю ставилися до його діяльності. У січні 1916 р. під час роботи чергового губернського земського зібрання К. Д. Гесберг захворів на ангіну. Це відмітив голова зібрання М. П. Урусов, сказавши, що «управа в теперішню сесію перебувала в особливо важких умовах відсутності 2-х членів і хвороби голови, тим не менш вона успішно впоралась зі своєю задачею, пропонує дякувати як відсутньому голові, так і всьому складу управи» [12, с. 133].

Найбільш грандіозне шанування заслуг К. Д. Гесберга перед земством відбулося у жовтні 1916 р., коли відзначалося 25-річчя його земської діяльності. Спочатку ювіляра вітали у повіті. 2 жовтня 1916 р. під час роботи Новомосковського повітового земського зібрання голова зібрання С. М. Родзянко звернувся до К. Д. Гесберга з приводу його 25-річної діяльності і вручив від імені зібрання пам'ятний жетон. «Дозвольте побажати, – сказав він, – щоби ваша корисна поцінована всіма нами діяльність на благо рідного повіту і губернії тривала багатьох років». У відповідь К. Д. Гесберг сказав: «Ви, панове, надали мені можливість ... працювати на благо рідного повіту, ви послали мене на вищу посаду місцевого громадського служіння, доручивши мені турботи про благо всієї губернії» [26, с. 6]. Тобто, К. Д. Гесберг віддавав дань поваги до повітового земства, яке висловило йому довіру, але водночас усвідомлював свою роль у розбудові земської справи як важливу.

17 жовтня 1916 р. ювілей громадської діяльності К. Д. Гесберга святкувало губернське земство. В день ювілею відбулося святкове засідання управи, яке вів заступник голови управи М. Ф. Бурмейстер.

Вітали представники від Державної Думи, міста Катеринослава, повітових земських управ. К. Д. Гесберг звернувся до учасників засідання зі словами: «Багато зроблено для блага краю земством за останню чверть століття. Я щасливий, що частина цієї роботи припала і на мою долю». Член губернського земства Ф. І. Пукалов назвав роботу К. Д. Гесберга зразковою, а П. Г. Рубін від імені Всеросійського комітету земського і міського союзів наголосив на цінних якостях ювіляра в якості керівника, який не знав «смутку і втоми» [7].

Популярність К. Д. Гесберга в губернії наприкінці 1916 р. – на початку 1917 р. була настільки великою, що його іменем називали бібліотеки. На початку 1917 р. у декількох повітах Катеринославської губернії повітові управи дали згоду на відкриття бібліотек: у с. Малий Янисоль при районному музеї в Маріупольському повіті, при педагогічних музеях у Верхньодніпровському і Олександрівському повітах, в с. Гришино в Бахмутському повіті [20; 21; 22].

1917 рік став останнім роком служіння К. Д. Гесберга земству, оскільки революційні події цього року ліквідували не лише земство як організацію, але й державу, яка породила цю установу.

2 березня 1917 р. К. Д. Гесберг займався своїми звичними справами – продовжував опікуватися поставками борошна і зерна для міста [23]. Але саме в цей день російська самодержавна монархія впала. Влада перейшла до рук Тимчасового уряду, до якого був близький М. В. Родзянко. К. Д. Гесберг як тільки отримав повідомлення про зречення царя, швидко зорієнтувався в ситуації і від імені губернського земства вітав в особі М. В. Родзянка нове народне представництво: «Земские люди Екатеринославской губернии, гордятся своим избранием, рады видеть в вашем лице выражение воли и дум всего народа» [46].

Уже на наступний день, 3 березня 1917 р., у приміщенні управи зібралася нарада громадських організацій з приводу організації виконавчого комітету. «Ми, – закликав К. Д. Гесберг, – повинні докласти всіх зусиль заради збереження порядку в країні і ... в нашій губернії. З цією метою повинен бути створений комітет, який прийняв би на себе керівництво життям нашого краю» [46]. Звісно, що серед керівництва комітету К. Д. Гесберг хотів бачити й себе, чого більшість громадських організацій міста і губернії не заперечували. 4 березня 1917 р. на засіданні Тимчасового виконавчого комітету громадських організацій (далі Комітет) Костянтин Дмитрович Гесберг був обраний головою [52, с. 1].

Комітет взяв на себе обов'язки охорони громадського порядку, постачання продовольства для населення губернії та армії, контроль за друкарнями тощо. По суті Комітет став представляти інтереси Тим-

часового уряду в Катеринославській губернії. В нових політичних реаліях К. Д. Гесберг продовжував займатися звичними для себе справами. Щоправда, додалися елементи поліцейських функцій. 14 березня 1917 р. губернський комісар К. Д. Гесберг звернувся до армії, робітників і народу з закликом підтримати Тимчасовий уряд [24], а у травні звернувся до землевласників з закликом підтримати фронт хлібом і фуражем [4]. Як губернський комісар, К. Д. Гесберг намагався не допустити спекуляцій, безладу й анархії. Ним був заборонений продаж вина, штучне підняття цін на продовольчі товари, зростання цін на житло, вивезення продовольства з губернії [28; 29; 30].

Ситуація в Катеринославі і губернії стрімко змінювалася. К. Д. Гесберг, який обіймав посади голови земської управи і Комітету, а також губернського комісара, вже не вдовольняв нові політичні сили, які з'явилися внаслідок революції: Рада робітничих і солдатських депутатів, Катеринославська українська губернська рада, Всеросійський селянський союз та інші.

Розуміючи, що політична ситуація змінюється, досвідчений громадський діяч Костянтин Дмитрович поступово відходить від керівництва в Комітеті і губернській управі. На початку червня він категорично відмовився від подальшої роботи на посаді голови Губернського виконавчого комітету [1].

25 червня 1917 р. згаданими вище організаціями була скликана надзвичайна сесія Катеринославського губернського земства, яка на противагу попереднім сесіям була названа демократичною. За умов, коли в земському зібранні консервативне крило, як раніше, не складало більшість, К. Д. Гесберг не міг контролювати ситуацію. 28 червня 1917 р. відбулися вибори голови губернської управи. Перемогу здобув гласний від Бахмутського повіту Андрій Васильович Новак [13, с. 73]. Хоча новий голова був маловідомий громадськості, К. Д. Гесберг навіть і не намагався балотуватися, розуміючи, що його час минув.

Незважаючи на свою відставку, він працював на останній в своїй земській кар'єрі сесії так само віддано, як і всі попередні. Але після сесії К. Д. Гесберг відійшов від земської справи, та й, власне, і земство відходило в історію.

Вже після закінчення роботи червеневого надзвичайного земського зібрання в газеті Катеринославського губернського земства «Народная жизнь» з'явилася стаття, в якій оцінювалася роль К. Д. Гесберга в земській справі. «Вирізняючись виключною працездатністю, – зазначав автор, – ... і володіючи доволі значним досвідом, К. Д. Гесберг в ... земстві ніс на собі весь тягар складної і відповідальної роботи» [9].

Так закінчилася тривала громадська діяльність Костянтина Дмитровича Гесберга. Його подальша доля, а також доля його сім'ї⁶, на жаль, невідома.

Роль К. Д. Гесберга в історії земства та Катеринославської губернії є помітною, але ключовою її назвати не можна. Він так і не зміг переломити ситуацію в час, коли впав звичний для нього соціальний устрій. Будучи керівником трьох важливих і впливових установ: губернської управи, губернського комітету Всеросійського земства, тимчасового губернського комітету, він мав достатньо важелів для впливу на суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію. Але зміни, які привніс 1917 р., були настільки кардинальними, що, володіючи навіть таким обсягом повноважень, К. Д. Гесбергу не під силу було повернути історію назад.

Бібліографічні посилання

1. В губернском исполнительном комитете // Народная жизнь. – 1917. – № 77. – 15 июня. – С. 4.
2. В попечительстве графа Ф. Е. Келлера // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 34. – 3 мая. – С. 2-3.
3. *Васковский Р.* Екатеринослав революционный (февраль–октябрь 1917 года) / Р. Васковский, А. Михайлюк // Недвижимость в движении. – 2005. – 12 января.
4. *Гесберг К. Д.* Граждане-землевладельцы / К. Д. Гесберг // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 5а. – 14 мая. – С. 1.
5. *Голуб А. І.* Через політичні катаклізми до суспільства «нового типу» (від 1914 року до 1940-х років). Глава 1. У часи Першої світової війни й української революції (1914 – осінь 1917 р.) / А. І. Голуб // Історія Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болєбуха. – Д., 2006. – С. 339–350.
6. *Двуреченська О. С.* Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.) / О. С. Двуреченська. – Д., 2006. – 169 с.
7. День юбилея К. Д. Гесберга // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 83. – 21 октября. – С. 2.
8. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 120, оп. 1. – спр. 1 д. – Список потомственных дворян-землевладельцев Новомосковского повіту. 1886 р.
9. Екатеринослав. 2 июля // Народная жизнь. – 1917. – № 91. – 2 июля. – С. 1.
10. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького / уклад. : С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова [та ін.]. – Д., 2005. – Вип. 3.
11. Журнали засідань Екатеринославского губернского земского собрания очередной сессии 1914 г. (с 19 по 28 января 1915 года). – Екатеринослав, 1915.
12. Журналы Екатеринославского губернского земского собрания очередной сессии 1915 года (с 15 по 23 января 1916 года). – Екатеринослав, 1916.
13. Журналы засідань Екатеринославского губернского земского собрания демократизированного состава. Чрезвычайная сессия 25–29.06.1917 года. – Екатеринослав, 1917.

⁶К. Д. фон Гесберг мав дружину і двох доньок.

14. Журналы общих собраний Новомосковского общества сельских хозяев (с 22 ноября 1898 г. по 5 сентября 1899 г.). – Новомосковск, 1899.
15. *Заруба В. М.* Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866–1951) : [моногр.] / В. М. Заруба. – Д., 2003.
16. Итоги двухлетия // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 60. – 2 августа. – С. 1.
17. *Кочергин І. О.* Голова управи на зламі епох. Костянтин Дмитрович фон Гесберг // Кочергин І. О. Катеринославська губерньська земська управа в особах. Біобібліографічне видання / І. О. Кочергин. – Д., 2010. – С. 108–126.
18. Местная хроника // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 75. – 23 сентября. – С. 3.
19. Местная хроника // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 76. – 28 сентября. – С. 5.
20. Местная хроника // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 9. – 27 января. – С. 3.
21. Местная хроника // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 10. – 31 января. – С. 3.
22. Местная хроника // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 17. – 24 февраля. – С. 4.
23. Местная хроника // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 19. – 3 марта. – С. 3.
24. Местная хроника // Екатеринославская земская газета. – 1917. – 14 марта. – № 23. – С. 5.
25. На банкете // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 83. – 21 октября. – С. 3.
26. Наш край. Новомосковское уездное земское собрание // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 80. – 11 октября. – С. 4–6.
27. Некоторые итоги земской работы в Екатеринославской губернии за 1916 год // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 1. – 1 января. – С. 2-3.
28. Объявления Екатеринославского губернского комиссара Временного правительства // Екатеринославские губернские ведомости. – 1917. – № 23. – 22 марта. – С. 1.
29. Объявления Екатеринославского губернского комиссара Временного правительства // Екатеринославские губернские ведомости. – 1917. – № 25. – 8 апреля. – С. 1.
30. Обязательные постановления Екатеринославского губернского комиссара // Екатеринославские губернские ведомости. – 1917. – № 40. – 31 мая. – С. 1.
31. Открытие учебно-ремесленного Дома-приюта инвалидов Екатеринославского земства // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 92. – 23 ноября. – С. 1.
32. Отчет Новомосковской уездной земской управы Новомосковскому 29-му очередному уездному земскому собранию за 1893 год. – Екатеринослав, 1894. – Ч. 1.
33. Перемены по службе // Екатеринославские губернские ведомости. – 1889. – № 87. – 4 ноября. – С. 1.
34. Перемены по службе // Екатеринославские губернские ведомости. – 1891. – № 27. – 3 апреля. – С. 1.
35. Перемены по службе // Екатеринославские губернские ведомости. – 1893. – № 64. – 19 июня. – С. 1.

36. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXV очередной, 1900 года сессии с 1 по 12 декабря включительно. – Екатеринослав, 1901.

37. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXVII очередной, 1902 года сессии с 1 по 14 декабря включительно. – Екатеринослав, 1903.

38. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXVIII очередной, 1903 года сессии с 7 по 21 декабря включительно. – Екатеринослав, 1904.

39. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XL очередной, 1905 г. сессии (с 19 января по 1 февраля 1906 года): Екатеринослав, 1906.

40. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XLI очередной, 1906 г. сессии (с 1 декабря по 13 декабря 1906 года): Екатеринослав, 1907.

41. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 45-й очередной, 1910 года сессии (с 5 по 20 декабря 1910 года включительно). – Екатеринослав, 1911.

42. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 46-й очередной, 1911 года сессии (с 7 по 21 декабря 1911 года включительно). – Екатеринослав, 1912.

43. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания 47-й очередной, 1912 года сессии (с 7 по 20 декабря 1912 года включительно). – Екатеринослав, 1913.

44. Постановления Новомосковского очередного уездного земского собрания 25–27 октября и VII чрезвычайного 19 декабря 1883 года. – Екатеринослав, 1884.

45. Постановления 47-го очередного Новомосковского уездного земского собрания с 29 сентября по 4 октября 1912 года. – Новомосковск, 1913.

46. Приветствие новому правительству от губернского земства // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 20. – 5 марта. – С. 5.

47. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского земского собрания 44-й очередной 1909 года сессии (с 4 по 19 декабря 1909 года). – Екатеринослав, 1910.

48. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского земского собрания 48-й очередной сессии 1913 года. – Екатеринослав, 1914.

49. Продовольственное совещание // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 75. – 23 сентября. – С. 1.

50. Продовольственное совещание // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 77. – 30 сентября. – С. 3.

51. Продовольственное совещание // Екатеринославская земская газета. – 1916. – № 80. – 11 октября. – С. 4.

52. Протокол // Бюллетени Екатеринославского временного исполнительного комитета общественных и рабочих организаций. – 1917. – № 2. – 5 марта. – С. 1-2.

53. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1291. – Оп. 123. – Д. 19. Дело об образовании уездных по крестьянским делам присутствий в Екатеринославской губернии.

54. РГИА. – Ф. 1343, оп. 19, д. 1534. Дело о дворянстве рода фон Гесберг.

55. *Соколов П. А.* 50 лет деятельности Екатеринославского губернского земства и задачи его в настоящем и будущем // *Екатеринославская земская газета.* – 1916. – № 73. – 16 сентября.
56. Совецание по вопросам народного образования // *Екатеринославская земская газета.* – 1916. – 1 июля. – № 51. – С. 3-4.
57. Совецание по вопросам народного образования // *Екатеринославская земская газета.* – 1916. – 5 июля. – № 52. – С. 1.
58. Телеграмма председателя губернской управы К. Д. Гесберга // *Екатеринославская земская газета.* – 1916. – 20 сентября. – № 74. – С. 13.
59. Учет земель Новомосковского уезда Екатеринославской губернии (с одной картой). – *Екатеринослав,* 1908.
60. *Цимлякова Т. Н.* Материалы к истории Днепропетровского исторического музея в начале 1900–1920 годов / Т. Н. Цимлякова // *Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі.* (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музезнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького). – Д., 2009. – Вип. 11. – С. 48–55.
61. Южно-русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. – *Екатеринослав,* 1912.
62. *Яценко В. Я.* Катеринослав у 1917 р.: особливості революційного процесу / В. Я. Яценко // *Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія.* – 2002. – Вип. 10. – С. 108–113.

Надійшла до редколегії 02.11.2010

УДК 39.050

С. П. Микитчук

*Інститут мовознавства, фольклористики та етнографії
ім. М. Т. Рильського НАНУ*

**ХАРКІВСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО –
ОСЕРЕДОК ДОСЛІДЖЕНЬ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

Аналізуються етнографічна діяльність Харківського історико-філологічного товариства, а також публікації етнографічного характеру на сторінках його друкованого органу «Сборник Харьковского историко-филологического общества».

Ключові слова: Харківське історико-філологічне товариство, «Сборник Харьковского историко-филологического общества», етнографія.

Анализируются этнографическая деятельность Харьковского историко-филологического общества, а также публикации этнографического характера на страницах его печатного органа «Сборник Харьковского историко-филологического общества».

Ключевые слова: Харьковское историко-филологическое общество, «Сборник Харьковского историко-филологического общества», этнография.